

Lood, kogemused ja kohalolu: intervjuu Eelco Runiaga

Marek Tamm*

Eelco Runia (s. 1955) ilmus rahvusvahelisele ajaloo filosoofia areenile otsekui komeet tosin aastat tagasi. 2006. aastal avaldas ajakiri *History and Theory* tema essee „Kohalolu“ (*Presence*), mis oli ootamatult uudne nii oma lähenemiselt kui ka stiililt.¹ Pole liialdus väita, et see essee avas uue peatüki ajaloo filosoofia auväärses arengus, asendades senise keskse küsimuse ajaloo esitusest (representatsioonist) küsimusega ajaloo kohalolust (presentsusest). Tõsi, 2006. aasta märgib üksnes Runia läbilööki ingliskeelses maailmas, kodumaal Hollandis oli ta tuntust kogunud juba 1990. aastate teisest poolest saati, alates 1995. aastal ilmunud doktoritööst „Lahingu patoloogia. Ajalugu ja ajalookirjutus Tolstoi „Sõjas ja rahu““ (*De pathologie van de veldslag. Geschiedenis en geschiedschrijving in Tolstoj's Oorlog en Vrede*), millele 1999. aastal järgnes eksperimentaalsemas laadis raamat „Waterloo Verdun Auschwitz. Mineviku likvideerimine“ (*Waterloo Verdun Auschwitz. De liquidatie van het verleden*).

2006. aasta esseele lisandus mõne aasta jooksul terve sari ingliskeelseid artikleid, peamiselt ajakirjas *History and Theory*, mille Runia koondas 2014. aastal Columbia ülikooli kirjastuses ilmunud raamatusse „Minevikust liigutatud. Katkevus ja ajaloomutatsioon“ (*Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation*). Seda võib pidada viimaste aastate üheks kõige olulisemaks ajaloo filosoofiliseks uurimuseks, mis mõistagi on pälvitud nii sooja toetust kui ka teravat kriitikat.²

Kui lühidalt ja abstraktselt kokku võtta, siis seisneb Runia „pööre“ ajaloo filosoofias epistemoloogilise vaatevinkli asendamises ontoloogilisega. Runiat ei huvita niivõrd küsimus, kas ja mida me mineviku kohta teada võime saada, vaid see, kuidas minevik edasi elab, kuidas ta meid jätkuvalt mõjutab, kuidas ta olevikus kohal on. Teatud mõttes on see naasmine analüütilise või kriitilise ajaloo filosoofia juurest spekulatiivse või substantiivse ajaloo filosoofia juurde, ent sootuks uues võtmes, kus eesmärk pole mõtestada mineviku kulgu (selle seaduspära, eesmärki vms.), vaid mineviku järelelu – selle mõju tänapäeval. Kusjuures jutt ei käi pelgalt sellest, kuidas inimesed minevikku kasutavad ja ära kasutavad, vaid, nagu Runia eespool eestindatud essee kirjutab, „minevikul võib olla nii võimas kohalolu, et ta kasutab meid, inimesi, materjalina“. Runia lähenemist pole vale tõlgendada reaktsioonina eelmise põlvkonna juhtivate ajaloo filosoofide, nagu Hayden White ja Frank Ankersmit, töödele, keda huvitasid eeskätt mineviku representeerimisega seotud teemad. Runia otsib võimalusi keeletaguseks kontaktiks möödanikuga, teda huvitab, kas lisaks keelelisele ja intellektuaalsele vahekorrale on meil võimalus ka kogemuslikuks, materiaalseks, afektiivseks suhteks minevikuga.

Runia ajaloo filosoofia keskmes seisab mõiste „kohalolu“ (*presence*), mida ta oma samanimelises essee defineerib kui „olla puutumuses [*being in touch*] – nii otseses kui ülekantud tähenduses –

* Marek Tamm (1973), PhD, kultuuriajaloo professor, vanemteadur, Tallinna Ülikool, Uus-Sadama 5, 10120, Tallinn, marek.tamm@tlu.ee

¹ E. Runia. Presence. – *History and Theory*, kd. 45, nr. 1, 2006, lk 1–29. Sama ajakirja veergudel oli Runia endast esimest korda märku andnud paar aastat varem esseega, kus olid eos peidus mitmed tema hilisemad juhtideed: E. Runia. Forget about it. Parallel processing in the Srebrenica Report. – *History and Theory*, kd. 43, nr. 3, 2004, lk. 295–320.

² Hea näite raamatu vastuokslikust retseptisioonist pakub esinduslik paneeldiskussioon California ülikoolis Berkeleyys 2014. aasta oktoobris, vt. selle videosalvestust: <http://townsendcenter.berkeley.edu/media/avenali-panel-eelco-runia-hayden-white-martin-jay-harry-harootunian-and-ethan-kleinberg> (15.01.2018).

inimeste, asjade, sündmuste ja tunnetega, mis tegid sinust selle inimese, kes sa oled“.³ Mineviku kohalolu ei pruugi olla üksnes ülev, nagu eeldab Frank Ankersmit,⁴ vaid niisamuti, nagu Runia rõhutab, õudne või kummitav. See on põhjus, miks Runia hinnangul ei pea ajaloo filosoofid „keskenduma mitte minevikule, vaid olevikule, mitte ajaloole kui pöördumatult möödaläinule, vaid ajaloole kui käimasolevale protsessile.“⁵

Kohalolu-mõistest saab alguse Runia loomingu keskne probleem: pidevuse (*continuity*) ja katkevuse (*discontinuity*) vahekord. Ajalookirjutuse loomuses on katkestuste varjamine või ületamine, järjepidevuse loomine. Ja nimelt selle teemaga tegeles varasem, narrativistlik, ajalooesitusele keskendunud ajaloo filosoofia. Runia eesmärk on teatud mõttes rehabiliteerida katkevuse tähtsus, kaasata katkevuse mineviku mõistmisse, ent n.-ö. kodustamata, tasalülitamata kujul. (Pole põhjendamatu näha selles küsimuseasetuses kahe suure „katkevuse filosoofi“, Thomas Kuhni ja Michel Foucault’ mõju.) Kohalolu ja katkevuse kõrval kolmas keskne märksõna Runia loomingus on „mutatsioon“ (*mutation*), mida ta kasutab nii kujundlikus (‘muutus’) kui ka bioloogilises (‘püsiv, edasikanduv muutus’) tähenduses. Runiat huvitab, kuidas ajaloos sünnib midagi uut, mis jääb püsima ehk, nagu ta ise sõnastab, „kuidas pidevas metamorfooside ahelas, oleme me muutunud ja muutume edaspidigi nendeks, kes me oleme“⁶. Sõnastatud probleemide analüüsimisel on Runia jaoks tähtis kontseptuaalne tööriist metonüümia. Ta leiab, et nimelt metonüümia on see kõnekujund, mis lubab meil mõista katkestust ajaloos: „Minu väide on, kui seda mõneti paradoksaalselt sõnastada, et metonüümia on katkestuse metafoor. Või pigem, et metonüümia on järjepidevuse ja katkestuse põimumise metafoor.“⁷

Igatüks, kes Runia tekste veidi lähemalt loeb, märkab nende kahte olulist tunnust, esiteks isikupärast stiili, mis ei pelga kujundeid ega subjektiivsust, teiseks psühholoogiast laenatud mõistekeelt ja küsimuseasetusi. Kumbki tunnus pole juhuslik, sest esiteks, nagu Runia intervjuus pikemalt seletab, on ta omandanud väljaõppe nii ajaloolase kui ka psühholoogina ja viimast ametit aastaid viljelenud. Teiseks on Runiat varasest peale peibutanud kirjanduslik kutsumus, ta on praeguseks avaldanud kaks romaani, 2003. aastal ilmunud „Inkomend vuur“ („Saabuv tuli“) ja 2008. aastal „Breukvlak“ („Murrangujooned“), mis on pärvinud laialdast tunnustust (esimene näiteks Hollandis aasta parima debüütromaani auhinna). Tema seni viimane raamat, 2015. aastal Hollandis ilmunud uurimus „Srebrenica-sündroom. Kuidas ajaloodraama seletamise asemel läbi mängiti“ (*Het Srebrenicasyndroom. Hoe een historisch drama nagespeeld in plaats van opgehelderd werd*) on hea näide, kuidas kirjandusele iseloomulik isiklik ja kujundlik lähenemine on rakendatud ajaloolise uurimistöo teenistusse.

Alljärgnevas oli Runia lahkelt nõus avama oma intellektuaalset kujunemislugu, peatuma lühidalt oma mõjutajatel ja tutvustama käsilolevat uurimistööd. Nagu ta ise tunnistas, on see ta esimene pikem intervjuu, kus ta neid teemasid käsitleb.

Eelco Runia. Repro

³ E. Runia. Presence, lk 5. Vrd.: „... teadvustamata mineviku alateadlik püsivus on see, mida võib nimetada „kohaloluks“ ja mida mulle meeldib defineerida kui „viisi, kuidas mitterepresenteeritud minevik on kohal siin ja praegu.“ E. Runia. Inventing the New from the Old – From White’s ‘Tropics’ to Vico’s ‘Topics’. – Rethinking History, kd. 14, nr. 2, 2010, lk. 232.

⁴ F. R. Ankersmit. Sublime Historical Experience. Stanford: Stanford University Press, 2005.

⁵ E. Runia. Presence, lk. 8.

⁶ E. Runia. Moved by the Past, lk. XV. Vrd.: „Kui on üks oluline teema, mis peaks kujundama arutlusi ajaloo ja teooria vahekorrrast järgnevatel aastatel, siis on see minu arvates küsimus sellest, kuidas saada üle varjatud kohast, mis muudab keeruliseks öelda midagi mõistlikku selle kohta, kuidas nii ajaloos kui ka ajalookirjutuses sünnib midagi uut – midagi virgutavalt, hirmutavalt, paheliselt, ülevalt uut.“ Vt. E. Runia. Crossing the Wires in the Pleasure Machine: Lenin and the Emergence of Historical Discontinuity. – History and Theory, Theme Issue 49, 2010, lk. 48.

⁷ E. Runia. Presence, lk. 6.

Marek Tamm: Te õppisite Leideni ülikoolis ajalugu ja psühholoogiat, töötasite aastaid Rotterdami Erasmuse ülikooli arstiteaduskonnas psühholoogina ja olete pidanud erapraksist arstide mentori ja juhendajana. Kuidas te sattusite tegelema ajaloo filosoofiaga? Millega see valdkond teid tõmbas? Ja kuivõrd te nõustute väitega, et te käsitlete ajaloo filosoofias tihti probleeme, mis leidsid esmalt sõnastamist psühholoogias või psühhooanalüüsis?⁸

Eelco Runia: Kõigepealt meenuvad lapsena nähtud korrad, kui mu ema jutustas värvikaid lugusid (näiteks) Saksa okupatsiooni aegsest elust ja mu skeptikust isa need julmalt dekonstrueeris. Ma pidin tunnistama, et faktide osas oli isal tõenäoliselt õigus, aga ma ei suutnud leppida, et ema värvikad esitused ei vasta üldse kuidagimoodi tõele. Tollal ma ei saanud aru, mille ümber need piinarikkad vestlused õieti keerlesid, aga nüüd ma arvan taipavat, et mida ema tegelikult püüdis teha, oli tunnustada ja väljendada elu täisverelisust. Paraku tegi ta seda niisuguses vormis – liialdatult ja isiklike lugude kujul –, et see ei kannatanud kuidagi välja isa karmi kriitikat.

Ma olen alati seostanud oma tegutsemist kahel erialal – ajaloo ja psühholoogia vallas – püüdega mõista, mis toimub, kui kogemused, nagu mu ema omad, tõlgitakse lugudeks. Mul oli ebamäärane arusaam, et psühholoogia tegeleb „kogemustega“ ja ajalugu „lugudega“, sellepärast ma arvasingi, et tuleb lihtsalt õppida mõlemat. Saatusel ironiana ei õpetanud psühholoogia mulle midagi kogemuste kohta ja ajalugu – nagu seda tookord ülikoolis õpetati – ei õpetanud mulle midagi lugude kohta.

Mõistagi, kui ma sõnastan oma motivatsiooni mõlema aine, psühholoogia ja ajaloo õppimiseks sellisel viisil, siis tegelem ma ise samuti otseselt kogemuste tõlkimisega kütkestavaks looks. Tegelikkus oli palju, palju keerulisem, kui minu vanemate loo põhjal võiks oletada, ehkki ma ei kahtle ka praegu, et ma võtsin seda omamoodi kirglikult. Alternatiivne ja usaldusväärsem lugu räägiks, kuidas ma väga varases põlves alustasin uurimisretke oma kirglikkuse põhjuse otsimiseks. Ja kuidas ma alles palju hiljem mõistsin midagi, mis oleks pidanud olema selge algusest peale: et oluline on protsess, mitte eesmärk.

Kusagil poolel teel nende kahe punkti vahel võtsin ma vastu kaks otsust. Esiteks, et mul ei ole muud valikut kui püüda ajapikku nagu möödaminnes omandatud teadmiste ja diplomite najal hakata elatist teenima – ja kuna mul oli võimalik tööd leida psühholoogina, siis mulle juhtuski ette psühholoogi ja hiljem arstide juhendaja karjäär. Teine otsus oli, et pole mõtet kirjutamise alustamisega oodata, kuni ükskord selgub, mis mind paelub.

Artiklid, mida ma hakkasin avaldama, olid „esseed“ selle sõna alguses tähenduses – ühtaegu eneseväljenduse ja uurimistöö katsetused. Ma pidasin end eelkõige kirjanikuks ega hoolinud eriti, millise „distsipliini“ alla mu esseed liigituvad. Siis, aastal 2003, muutusin ma nii häbematuks, et mõtlesin omavahel ühendada leivateenimiskohustuse ja kustutamatu himu kirjutada oma tabamatul lemmikteemal ja asusin taotlema suurt teadusgranti. Taotluslehel tuli ära näidata distsipliin – nii ma siis kirjutasingi: ajaloo filosoofia. Ma arvasin, et see annab mulle vabad käed teha ükskõik mida. Minu suureks üllatuseks ma saingi selle grandid, seda koguni ilma vestlusele kohale minemata. Seega on omamoodi üsna täpne öelda, et ma „sattusin tegelema ajaloo filosoofiaga“. Samas ma ikkagi ei pea ajaloo filosoofiat oma lõppvalikuks ja väga võimalik, et ma juba olengi hakanud sellest eemalduma.

M. T.: Oma akadeemilise tegevuse kõrvalt olete kirjutanud ka paar romaani, mille teemad on üsna lähedalt seotud teid kui ajaloo teoreetikut huvitanud küsimustega. Esimene, 2003. aastal ilmunud „Inkomend vuur“ („Saabuv tuli“), rääkis Hollandi sõjaväelisest missioonist 1995. aastal Srebrenicas, ja 2008 ilmus „Breukvlak“ („Murrangujooned“), mis käsitleb tegelikkuse peitmist tekstis, et seda elavana säilitada.⁹ Milline on teie enda meelest vahekord teie kui teoreetiku ja romaanikirjaniku tegevuse vahel? Kas üks toidab teist? Ja kas see topeltkogemus on aidanud teil leida lahendust põlisele ajaloo ja ilukirjanduse erinevuse dilemmale?

E. R.: Ma ei usu, et minu romaanid toidaksid mu mitteilukirjanduslikku tegevust või ümberpöördu. Samas ei saa öelda, et küsimus poleks väga tabav. Osaliselt kasvab vastus välja sellest, mida ma

⁸ Ühes artikli joonealuses kirjutab Runia, et tema „lähenedmist võib nimetada psühhooajalooliseks Lucien Febvre'i tähenduses – selleks et ajalugu mõista, tuleb tuttavaks saada selle osaliste *outilage mentale*'iga [vaimse varustusega]“. Vt. E. Runia. Into Cleanness Leaping: the Vertiginous Urge to Commit History. – History and Theory, kd. 49, nr. 1, 2010, lk. 4, mrk. 6.

⁹ E. Runia. Inkomend vuur. Amsterdam: Augustus, 2003; E. Runia. Breukvlak. Amsterdam: Querido, 2008.

ütlesin vastuseks eelmisele küsimusele. Kõik minu kirjutatud raamatud on punktid rännakul, mis on ajendatud himust teada saada, mida ma otsin. Nad on eneseväljendusharjutused – see, millest tuleb kõnelda, saab selgeks kõnelemise käigus (kui parafraseerida E. M. Forsteri kuulsat ütlust). Ma olen ülimalt veendunud, et iga raamat või artikkel (olgu tegu ilukirjandusega või mitte) nõuab kirjutajalt enese ületamist – ja see enese ületamine ei ole midagi muud kui enda üllatamine.

Lohutaval – või nõrdimapaneval – kombel on see lõputu protsess: kes leiabki päriselt, mida ta otsib, on juba surnud. Ehkki ma oma nartsissistlikel hetkedel pean eneseväljendusest (ja sellega seoses kirjandusliku esse'e vormist) lugu seetõttu, et mul on enda arvates midagi tähtsat öelda, sisimas ma tean, et kirjapandu konkreetne sisu ei ole eriti oluline ja et eneseväljendus on väärtus omaette. See, mille järele ma igatsust tunnen, on tegelikult Rooma ja renessansi ideaal, *vir virtutis* – inimene, kelle moraalse palge juurde kuuluvad otsekohesus ja retoorika valdamine tasemel, mis võimaldab kaaskodanikud tähelepanelikult kuulama panna. Kes kummatigi ei arva, et tema öeldu oleks mingi ajatu, „ülím“ „tõde“.

Vastuse teine osa oleks, et ilukirjanduse ja mitteilukirjanduse võimalustega katsetamine huvitab mind palju rohkem kui nende teemal teoretiseerimine. Või õigemini: mind ei ole eriti huvitanud, kas minu kirjutatu on ilukirjandus või mitte. Mitteilukirjanduslikus töös „Het Srebrenicasyndroom“ („Srebrenica-sündroom“) ma näiteks dramatiseerin iseenda kui ajaloolase rolli.¹⁰ See raamat ei ole *tulemus* (s. t. millegi teatavaks saanu kirjeldus), vaid omamoodi kriminaallugu, mille käigus ma järk-järgult jõuan hämmastava tõeni, kuidas Hollandi Srebrenica-uurijad oma teemat taasetendasid. Mul on alati olnud selline üsna naiivne pettekujutus, et hübriidne tekst nagu „Het Srebrenicasyndroom“ võetakse vastu *bona fide* ajaloolase (või filosoofia- või ükskõik mille alase) teadustöona. Seda ei juhtunud. Ei „Breukvlak“ ega „Het Srebrenicasyndroom“ – mida ma pean oma kõige algupärasemate tööde hulka kuuluvaks – ei ole akadeemilises maailmas tõsiselt võetud raamatud. Pole arvustusi akadeemilistes väljaannetes, pole arutelu, pole nominatsioone, pole vastukaja.

Kui hakata mõtlema, nagu te ütlete, „ajaloo ja ilukirjanduse erinevuse dilemmale“, siis korraga ma saan aru, et ma *tõepoolest* olen tegelnud ajaloo ja ilukirjanduse võrreldavuse küsimusega. Üks küsimusi, mida ma Tolstoi ajaloo- ja ajalookirjutuse-alastele ideedele pühendatud väitekirjas („Sõja ja rahu“ põhjal) käsitlesin, on see, mil määral on Tolstoi kirjelduses Venemaa võitlusest Napoleoniga tegu ajaloo ja mil määral ilukirjandusega. Vastus osutus vähem huvitavaks kui fakt, et küsimus ise heidab valgust tervele hulgal 19. sajandi historismi varjatud põhieeldustele.

Tolstoi juhtum tõestab, et kate mõõta ajalooliselt tõeste, mitteväljamõeldutena esitatud lugude ilukirjanduslikkust on tihtipeale skolastiline ettevõtmine. Vähemalt Tolstoi puhul ei ole ilukirjanduse ja mitteilukirjanduse eristusega midagi peale hakata. Nagu kõik, kes on „Sõja ja rahu“ otsast lõpuni läbi lugenud, väga hästi teavad: Tolstoi kasutas iga võimalust ajaloo teemal filosofoerimiseks (ja tema hoiakud on küllaltki provokatiivsed). Mina aga näitan oma raamatus, et tema kõige väärtuslikumad „teoreetilised“ ideed väljenduvad tema ilukirjandusloomingus – selles, kuidas ta oma kangelaste ja kangelannade seiklusi esitab.

Kolmas osa vastusest on, et minu suhtumine nähtusesse nimega „vorm“ – mis minu jaoks hõlmab kõike süntaksistest ja troopidest kuni žanrini – on alati olnud kaksipidine. Ühest küljest ma hindan kõrgelt „vormi“ võimsat, aga samas väga vabastavat mõju. Mõnikord kiputakse – väga selgelt ilmneb see Hayden White'i „vormi sisu“ käsituses¹¹ – nägema vormi kui tingimata lihtsustavat ettekujutamist (*reductive prefiguration*). Omast kogemusest võin ainult öelda, et vormi karm käsi võib sundida autorit end tõeliselt kokku võtma ega jäta vahel muud võimalust kui jõuda üllatavate tulemusteni, mis vormi nõuete puudumisel poleks ealeski pähe turgatanud.

See ei ole muide sugugi ainult isiklik eelistus – „vormi“ loominguilisest potentsiaalset leiab näiteid paljude kirjanike ja paljude mineviku suurte ajaloolaste puhul. Johan Huizinga väärtuslikkus näiteks on suuresti seletatav tohutu pingutusega, et sobitada „nähtut“ (mis sai tuntuks kui „ajalooline tundmus“) oma tähelepanekute esitamiseks valitud meisterliku proosastiiliga. Teisalt – või õigemini: eespool öeldu tõttu, kuigi tegu on näilise vasturääkivusega – meeldib mulle vormiga *katsetada*. Mitte vormi nende osistega, mis muudavad teksti arusaadavaks ja nauditavaks, vaid vormiga kui heuristika ja epistemoloogia vahendiga. Ma arvan, et vorm on juhatanud mind mõnelegi poole, kuhu ma ei oleks sattunud, kui ma oleksin teinud lihtsalt „märkmeid“.

¹⁰ E. Runia. Het Srebrenicasyndroom. Hoe een historisch drama nagespeeld in plaats van opgehelderd werd. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015.

¹¹ H. White. The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.

Et käesolev usutlus ei ole tõenäoliselt sobiv koht *kõikide* minu raamatute katsetusliku olemuse käsitlemiseks, toon näiteks ainult romaani „Breukvlak“. See blogi vormis romaan on filosoofiline katse minu endaga. Romaani peategelane harrastab omamoodi „pöördarheoloogiat“. Kui arheoloog püüab mullast leitud esemete põhjal teha järeldusi elust, siis romaani „Breukvlak“ peategelane tegeleb küsimusega, mida tuleks oma elust tööpärase pildi andmiseks mulda (s. t. oma blogisse) *panna*.

Raamatu kirjutamise ajal ma ei tajunud seda, aga filosoofilises plaanis püüab ta üle kavaldada ettekujutamist. Kangelast painab kinnisideena asjaolu, et teatavad elamused, juhtumid, kohtumised, asjad „nõuavad“ kirjeldamist – nad on kirjutajale see, mida fotograafid nimetavad fotogeeniliseks. Sellistest asjadest kirjutamine ja vastavad teksti vormid on ettekujustatud klišeodega, mis määravad, millest ja kuidas kirjutada. Romaani kangelane püüab sõna otseses mõttes ettekujutamisest „mööda hiilida“, töötades välja „perifeeriale keskendumise“ meetodi – milles rangelt võttes muidugi sisaldub vastuolu, kuid mis tema arvates võimaldab tal tabada ja kujutada elu *in flagrante delicto*. Meetodi rakendamise tulemus on see, et mida rohkem kangelasel õnnestub keskenduda perifeeriale, seda enam mähkub „keskus“ (kangelase armastus naise vastu, kellest ta oli sunnitud lahkuma) vaikusse ja muutub „silmatorkavalt kohalolevaks oma puudumise tõttu“.

M. T.: Teie peamine taotlus ajaloo filosoofias on olnud 1970. aastatest peale valdkonnas tooni andnud „keelelise pöörde“ ületamine. Teie tegevust kannustab soov „pääseda representatsiooni peegililissist“.¹² Või nagu väljendus üks hiljutine arvustaja: „Runia sõnumi keskmes on representatsionalismi kriitika.“¹³ Seda arvestades võib väita, et kogu teie töö on olnud reaktsioon teie kujunemisaastatel valitsenud paradigmat. Peamine probleem sellise lähenemise puhul on, „kuidas luua uuesti mingisugune kontakt „välise reaalsusega“ ilma „naivrealismi“ langemata“, nagu te selle ise kunagi sõnastasite.¹⁴ Ehk selgitate veel kord, milline oleks teie lahendus?

E. R.: Ma ei ütleks, et minu tegevus on „reaktsioon representatsionalismi paradigmat“, küll aga vastab tõe le, et ma tundsin vajadust „representatsionalismiga“ arved klaariks teha, et ise sellest vabaneda. Tagasivaates on raske eristada sümpaatiat ja antipaatiat niite, mis mind representatsionalismiga sidusid. Üliõpilasena ma ostsin või varastasid endale huvitavaid raamatuid, millest õppejõud midagi ei rääkinud. Minu kultusraamatuks sai Derrida „Grammatoloogias“ ja ehkki ma tollal Derrida kavatsusi päriselt ei mõistnud, intrigeeris mind see, et ta ei võtnud varasemate mõtlejate sõnu puhta kullana, vaid käis nendega vabalt ringi oma äranägemise järgi. Ma panen tähele, et olen siin juba kaks korda kasutanud sõnatüve „vaba“ – ilmselt see vabadusetunne, mille vallandasid Derrida, Foucault ja ülejäänud, oligi väga ahvatlev.

Minu ülikooliaegset huvi representatsionalismi vastu tuleb vaadata kontekstis. Ma ei saanud aru, miks õppejõud pühendasid terveid seminare Kolmanda vabariigi presidentidele ja John Adamsi Hollandi-muljetele, ja kuna nad kohusetruult jätsid mulle andmata, mida ma ihaldasin – vaimustavaid, etteaimamatuid ja tähendusrikkaid kaemusi kogemuse ja loo vahekorras –, siis ma olingi keerge saak. Täiesti võimalik, et minu jaoks seisnes representatsionalismi ahvatlus nende strukturalistide ja dekonstruktivistide tegelike taotluse antiteesi lootuses – et on leitud mingi „substantiivne“ meta-seletus ajaloo kaootilistele tõmblustele.

Olgu kuidas oli, oma väitekirja kirjutamise ajaks olin juba kindlalt nõuks võtnud rehabiliteerida kogemuse ja distantseerida end radikaalselt White'i representatsionalismist. Kui „keeleline pööre“ pidi olema *non plus ultra*, siis mina tahtsin minna hoopis kaugemale. Psühholoogina ei saa ma sugugi välistada võimalust, et minu otsus ei tulenenud niivõrd minu hüljatud raamatute sisust kui oidipuslikust tungist vabaneda isast ja oma elu elada – see hüpotees langeb muide kokku Hayden White'i kirjeldusega minust kui „printsist, kes tahab tappa kuningat“. Aga isegi kui see hüpotees vastab tõe le, siis pole kaugeltki selge, kas minu suhe representatsionalismi on eelkõige isaks kehastumine ehk pealtnäha usutava, aga faktiproovi mitte kannatava eitamine või hoopis väljaastumine ema kaitseks, kes ihkas edasi anda elu täisverelisust hoolimata etteheidetest, et tema kaasakiskuvad jutustused on „tühjaljad väljamõeldud lood“.

¹² E. Runia. *Inventing the New From the Old*, lk. 231.

¹³ P. Banerjee. Book review of Eelco Runia. *Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation*. – *The American Historical Review*, kd. 120, nr. 3, 2015, lk. 963.

¹⁴ E. Runia. Reply to Jenkins. – *Rethinking History*, kd. 14, nr. 2, 2010, lk. 249.

Aga eks Oidipuse-teooria tõlevastavus selgub kunagi edaspidi. Ma võin öelda ainult nii palju, et kui ma palavikuliselt kirjutasin oma artiklit „Kohalolu“,¹⁵ siis ei erutanud mind niivõrd hävitus-töö, mida see töötas teha, kui tunne, et see on alusepanek millelegi täiesti uuele. Igatahes vabastas kohaloluga tegelemine mind senise teooria ülminast ja andis võimaluse liikuda kriitilise ajaloo-filosoofia juurest edasi substantiivse juurde ning teha midagi, mis on ajaloolaste jaoks absoluutne tabu: hakata „spekuleerima“ (mõningate) ajaloo mehhanismide teemal. Aga kui te nimetate minu püüdlust keelelise pöörde juurest edasi liikuda minu „peamiseks taotluseks“, siis see muidugi tões-tab paradoksi, et inimesi kiputakse ikka määratlema selle põhjal, millest nad püüavad jagu saada.

M. T.: Teie esimesed ajaloo-filosoofilised tekstid on kirjutatud hollandi keeles, sealhulgas kaks esimest raamatut, doktoritöö „De pathologie van de veldslag. Geschiedenis en geschiedschrijving in Tolstoj's Oorlog en Vrede“ (1995) ja teine, „Waterloo Verdun Auschwitz. De liquidatie van het verleden“ (1999).¹⁶ Kahjuks ma ei oska piisavalt hollandi keelt, et neid lugeda, nagu usutavasti paljud teisedki. Vahest te olete seetõttu nõus nende esmateoste peamised sõnumid lühidalt kokku võtma? Kui ma ei eksi, siis käsitlevad juba need raamatud ajaloo mittediskursiivsust?

E. R.: „Lahingu patoloogia“ kirjutamise ajal olin ma veel suuresti autsaider: töötasin psühholoogina, ei olnud akadeemilise maailmaga tuttav ega osanud end filosoofilistes väitlustes ülal pidada. Selles raamatus ma püüdsin „Sõja ja rahu“ põhjal selgitada, milline nägi välja Tolstoi „ajaloo-filosoofia“. Töö käigus oli mul etteheiteid nii Ranke ja tema järgijate lihvitud historismile kui ka White'i koolkonna metaajaloolisele vigurdamisele. Niisiis võib öelda, et Tolstoi „Sõda ja rahu“ oli minu *cicerone*: ma klaarisin iseenda abil Tolstoid ja klaarisin Tolstoi abil oma seosetuid ja naiivseid aimusi elu ja narratiivi vahekorra-st. Sel kombel leidsin ma endale vaatenurga, mida ma siiani ei oska täpselt piiritleda, aga millest ma ei ole hiljem loobunud.

Ma arvan tänini, et minu lähenemisiis Tolstoile oli väga viljakas. Tihti öeldakse, et olemus-likult on võimatu tuua lood ja kogemused, representatsioonid ja kehastused ühele tasandile, aga just see läheb Tolstoil korda. Tolstoi kangelased mitte üksnes ei *räägi* ajaloo-st (üldises mõttes, kui nähtusest) ja konkreetsetest ajaloosündmustest, vaid nad ka *kehastavad* ajalugu ja on ollus, osalised (või „toimepanijad“) sündmustes, mida hiljem hakatakse pidama „ajaloolisteks“. Seega võimaldas „Sõda ja rahu“ mul üle saada narrativismi ja historismi ajalikkusest ning käsile võtta ühismõeldutuse nähtus.

Kuna „Lahingu patoloogia“ kandideeris ühele tähtsale kirjandusauhinnale, tundsin ma end pigem olevat kutsutud oma esseemetodit võimendama kui mingit akadeemilist sillapead looma. Seetõttu oli mu teine raamat, „Waterloo Verdun Auschwitz“ „distsipliinivaba“ uurimus ajalooliste traumade „likvideerimisest“. Likvideerimisest selle sõna mõlemas tähenduses: ma tahtsin teada, kuidas omastamatud, seedimatud sündmused lahustatakse nii „vedelaks“, et nad saavad imbuda kultuuri „vereringesse“. Ma tahtsin ka teada, kuidas ajaloolised traumad lakkavad toimimast aktiivse jõuna ja jäetakse maha minevikku.

„Waterloo Verdun Auschwitz“ koosneb „reportaažidest“ ja esseistlikest arutlustest – esseed vahelduvad reportaažidega. Reportaažides kasutan ma ennast seismograafilise instrumendina – kõnnin teadmistest tundlikuna mööda Waterloo ja Verduni lahinguvälju ja endist Auschwitzi surmalaagrit ja püüan mõõta, mil määral on minevik kõigi mälestustseremooniade kihtide all ikka veel kohal. Tõllal ma ei olnud W. G. Sebaldist kuulnudki (tema raamatuid polnud minu meelest siis veel avaldatud), aga need reportaažid on seabdlikud palverännakud süü radade reetlikul pinnal.

Mis teie küsimust puudutab, siis „Lahingu patoloogia“ ega ka „Waterloo Verdun Auschwitz“ ei sisalda kumbki mingeid lühidalt kokku võetavaid „sõnumeid“. Mis ei tähenda, et neis poleks julgeid seisukohti. Ma olen teinud neist kokkuvõtte „Moved by the Past“ eessõnas: ma tahtsin jõuda pidevusest katkevuseni, ajalookirjutusest ajalooni, tähendusest kohaloluni, metafoorist metonüümiani, representatsioonist inkarnatsioonini, loost monumendini, epistemoloogias-t ontoloogiani, identiteedist võõristuseni, *allopoiesis*'est *autopoiesis*'eni ja kujutlemisest leiutamiseni.¹⁷

¹⁵ E. Runia. Presence.

¹⁶ E. Runia. De pathologie van de veldslag. Geschiedenis en geschiedschrijving in Tolstoj's Oorlog en Vrede. Amsterdam: Meulenhoff, 1995; E. Runia. Waterloo Verdun Auschwitz. De liquidatie van het verleden. Amsterdam: Meulenhoff, 1999.

¹⁷ E. Runia. Moved by the Past, lk. XIV–XV.

M. T.: Panen ette peatuda järgmiseks mõningail teie inspiratsiooniallikail. Klassikaliste autorite järel nagu Vico ja Goethe on nüüdisaja mõtlejatest teile minu arvates kõige lähedasem Hans Ulrich Gumbrecht, kuigi te ei viita talle just väga tihti. Tema oli üks esimesi, kes tõi tänapäeva teoreetilistesse aruteludesse kohalolu mõiste (tema „ainus suur idee“, nagu ta ise hiljaaegu väljendus¹⁸), samuti on ta kõnelnud hermeneutika ületamisest ning „tegelikkuse“ ja „vahetu kogemuse“ juurde naasmisest.¹⁹ Kas selgitaksite lühidalt oma suhet Gumbrechi töödega?

E. R.: Hans Ulrich Gumbrecht ehk Sepp on kindlasti üks elavamaid ja innustavamaid inimesi, keda ma tunnen. Meie kokkuviija oli tema Stanfordini kolleeg Ewa Domanska. Saatsin oma kohalolu-eesee kohe valmimise järel Ewale ja tema ütles mulle, et Gumbrecht oli ka just kirjutanud kohalolust. Niisiis saatsin Gumbrechtile oma alles avaldamata essee, lugesin läbi tema raamatu ja kutsusin ta konverentsile, mida korraldasin, et kõnelda meie ühisest huvist selle ilmselt väga ajakohase küsimuse vastu. Ta reageeris õhinal, aga ütles, et saab tulla ainult sel juhul, kui ma korraldan talle transpordi Wolfsburgist (kus tal oli kohtumine Volkswageni sihtasutuses) Groningeni. Siis pöördusin ennenägematu palvega Groningeni ülikooli rektori poole, et kas ta ei laenaks oma esindusautot Gumbrechi Wolfsburgist äratoomiseks – ja ta oli nõus. See oligi see kuulus „Kohalolu“ konverents – kahtlemata üks kordaläinumaid konverentse, kus olen osalenud, mitte ainult seetõttu, et *History and Theory* võttis avaldada meie ettekanded, aga eelkõige seetõttu, et sellest konverentsist kiirgas innustavat hasarti ja seal valitses heatahtlik sallivuse õhkkond.²⁰

M. T.: Veel üks oluline kuju tänapäeva ajaloo filosoofilistes aruteludes, mis puudutavad kohalolu ja kogemust, on Frank Ankersmit. Ilmselt võib teie suhet tema töödese kirjeldada kui kaksipidist: ühelt poolt tema „üleva ajalookogemuse“ käsitlused,²¹ mis on paljudest erinevustest²² hoolimata üsna lähedal teie enda uurimustele, teisalt aga jääb tema ajaloolisi representatsioone puudutav tegevus teie huvideringist sootuks kaugemale või hoopis vastandub sellele. Missugust „mõjuängi“ te oma töödes seoses Ankersmitiga näete?

E. R.: Mul on väga hästi meeles, kuidas mu väitekiri oli juba peaaegu valmis ja mul oli vaja juhendajat – ja kuidas ma pöördusin Franki poole. Ma ei olnud temaga kunagi kohtunud, aga ta oli üks väheseid ajaloolasi Hollandis, kellest oli teada, et ta on algupärane mõtleja ning ühtlasi omab rahvusvahelist mainet. Samas olin ma tema poole pöördudes üsna kõhklev, sest olin representatsionalismi vastane, aga minu suureks üllatuseks oli ta väga heatahtlik ja ütles, et minu töö talle väga meeldis. Nagu välja tuli, tegeles ta ise sel ajal juba oma ajalookogemuse mõistega ja mul on hästi meeles, et ma olin tema raamatut lugedes täiesti jahmunud.

M. T.: 2014. aastal ilmus teie eelneva kümne aasta peamistest ajaloo filosoofiaalastest esseedest ingliskeelne kogumik pealkirjaga „Moved by the Past: Discontinuity and Historical Mutation“ („Minevikust liigutatud. Katkevus ja ajaloomutatsioon“).²³ Ma nõustun teie hinnanguga, et selle raamatu üheksa esseed moodustavad tõeliselt sidusa terviku. Mida selle teose koostamine ja ka publikupoolne vastuvõtt on teile õpetanud?

E. R.: Tagasivaates on „Moved by the Past“ ühe üleminekuaja kroonika – ja on naljakas, et raamatus endas jäävad nii eelnev trajektoor kui ka kõik järgnev pimeduse varju. Vähemalt ingliskeelsele

¹⁸ H. U. Gumbrecht. *Our Broad Present: Time and Contemporary Culture*. New York: Columbia University Press, 2014, lk. IX. Vt. ka H. U. Gumbrecht. *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford: Stanford University Press, 2004.

¹⁹ Nt. H. U. Gumbrecht. In 1926. *Living at the Edge of Time*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997, lk. 423.

²⁰ Runia peab silmas Groningeni ülikoolis 1.–2. detsembril 2005 toimunud konverentsi „Kohalolu“ („Presence“), mille ettekanded, sh. käesolevas eestindatud Runia tekst, ilmusid ajakirjas *History and Theory*, kd. 45, nr. 3, 2006.

²¹ F. R. Ankersmit. *Sublime Historical Experience*; vt. ka F. Ankersmit. „Presence“ and Myth. – *History and Theory*, kd. 45, nr. 3, 2006, lk. 328–336.

²² Vt. A. Froeyman. Frank Ankersmit and Elco Runia: the Presence and the Otherness of the Past. – *Rethinking History*, kd. 16, nr. 3, 2012, lk. 393–415.

²³ E. Runia. *Moved by the Past*.

lugejale on see nagu lühike nähtav osa komeedi lennukaarest. Või kosk, mis ühendab ja eraldab kaht biotoopi. „Moved by the Past“ näitab päevikuna, kuidas huvi, mida ma tundsin traumaga toimetuleku võimaluste vastu, muundus huviks selle vastu, miks me ei suuda *jätta korraldamata* ülevaid ajaloosündmusi, mida – niipea kui need on toimunud – kogetakse kui traumasid. Tasub rõhutada: uudsuse peadpööriv ahvatlus ja õdvastav arusaamine kordasaadetust on ühe ja sama nähtuse pluss- ja miinuspool. Nende vahele jääb sündmus.

See raamat sündis seetõttu, et ma tundsin kohustust kirjutada üks viisakas, „pidev“ monograafia katkevusest – aga õnneks osutus mu oma vastupanu tugevamaks kui akadeemiline ülilmina. Sestap, kui mõtlema hakata, on „Moved by the Past“ struktuur loominguline hädahüpe – mille tõttu raamat ise mitte lihtsalt ei *käsitule* katkevust, vaid ka selle ülesehitus järgib juhtmotiivi. Selle raamatu katkestuslik olemus ei väljendu niivõrd (üsna traditsioonilistes) esseedes endis kui selles, et neist moodustuv sõnum on ulatuslikum (ja radikaalsem) kui liidetavate summa.

M. T.: Teie praegu käsil olev projekt on raamat tööpealkirjaga „Punase kuninganna ajalugu“ („Red Queen History“ – viide Lewis Carrolli raamatutegelase järgi nimetatud hüpoteesile, mille järgi etendavad evolutsioonis võtmerolli liikidevahelised suhted). Nagu ma aru saan, tuleb seal juttu sellest, et kultuurilist evolutsiooni peaks mõistma kui elu aina pingutavamaks muutvate uuenduste jada, evolutsiooniteoreetilises sõnastuses pigem „valikut“ kui „variatsiooni“. Ehk täpsustaksite veidi oma taotlusi selle projektiga seoses?

E. R.: Punase kuninganna projekt kasvas välja ühest ühtaegu argisest ja nõutuks tegevast tähelepanekust: miks ei muutu elu kunagi kergemaks? Miks ei kaalu meie nutitelefonide, otsingumootorite, navigatsioonisüsteemide ja telefoniga suhtlevate kohvimasinate tarvituselevõttust saadav kasu kunagi üles kõike, mida me ette võtame, et elu keerulisemaks muuta? Tavaliselt vastatakse, et elu *keerulisemaks muutumine* on selle *hõlbustamise* äraspidine või äpardunud tagajärg. Minu Punase kuninganna teooria kummatigi väidab, et meie oskus elu kogu aeg pingutavaks muuta on olemuslikult tähtis, et see on meie kultuuri nii vormile kui ka arengule vähemalt niisama hädavajalik kui need positiivsed saavutused, mida me eelistame poodiumile tõsta kultuuripärandi nime all.

Selles uues raamatus ma kavatsen toetuda bioloogias Punase kuninganna efektina tuntud nähtusele. Leigh Van Valen ja hiljem Matt Ridley on tähelepanu juhtinud faktile, et kuna keskkonnad ei ole stabiilsed, siis peavad liigid eluspüsimiseks pidevalt jätkama kohastumist. Aga mida kiiremini liigid „kihutavad“, seda enam muutub ümbrus koos nendega ja seda vähem jõuavad nad „päriselt“ edasi – täpselt nagu Alice imedemaal, kes jookseb nii kiiresti nagu jaksab, aga leiab end viimaks samast kohast, kust alustas. Mille peale Punane kuninganna ütleb: „...näed, selleks tulebki kõigest väest joosta, et paigal püsida...“

Siinkohal jätan ma hulga teooriat vahele. Ainult niipalju: evolutsiooniteoreetikud käsitlevad evolutsiooni kui kahe mehhanismi koosmõju tulemust – üks on „variatsioonide“ (uute pärilike omaduste) teke ja teine, nagu Darwin seda nimetas, „vaenulikuloodusjõud“ (keskkonna valikusurve). Selles uues projektis ma räägin sellest, et inimesed on õppinud valikulisust ohjeldama, kasutades ära „stressist indutseeritud mutatsioonid“: isegi inimesed ei suuda juhtida mutageneesi *otseselt*, küll aga on nad, nagu ma näitan, õppinud mõjutama – või koguni looma – tingimusi, mis seda soodustavad. Teisisõnu, kui loomad vajavad evolutsiooniliseks sööstuks välismõju, siis inimesed on võib-olla õppinud, et mutatsioonid indutseerivad katastroofe ei pea *ootama* – nad on võib-olla taibanud, et neid on võimalik ise esile kutsuda.

Ajaloo konteksti tooduna tähendaks stressist indutseeritud mutatsioon seda, et ajaloo „katastroofilised“ katkestused pole midagi muud kui näited meie valmidusest ja võimest olla iseenda parim vaenlane. Katkestusi esile kutsudes me destabiliseerime *status quo*'d ja loome olukordi, mis soosivad mutatsioone – ja sel viisil tahes või tahtmata ergutame inimliigi evolutsiooni. Minu hinnangul ei ole „ajaloolised“ sündmused (nagu Ameerika iseseisvusdeklaratsioon, Berliini müüri langemine, Maastrichti lepe või kas või Donald Trumpi valimine presidendiks) mutatsioonid, vaid just sellised „katastroofid“, mida me evolutsiooniks vajame.

Inglise keelest tõlkinud

Erkki Sivonen